

Vier jaar Balkenende

WBS jaarboek 2006

Onder redactie van
Frans Becker
Wim van Henneker
Menno Hurenkamp

METS & SCHILT, AMSTERDAM
WIARDI BECKMAN STICHTING, AMSTERDAM



Inhoud

Redactie Jaarboek

Inleiding 7

Jouke de Vries

Balkenende en het onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek 24

Kees van Kersbergen en André Krouwel

De veranderde beleidsfilosofie van het CDA van Balkenende 38

Jaap Jansen

Het linkse blok bestaat niet 54

Frans Leijnse

Naar een definitieve uitschakeling van de linkse kerk? 78

Over de formatie van 2003 en die van na 22 november 2006

Liesbet van Zoonen

Ster zonder stralen: Jan Peter Balkenende, minister-president 101

Menno Hurenkamp en Monique Kremer

Eigen verantwoordelijkheid maakt al te lichte gemeenschappen 112

Hans Boutellier

Het beschavingsdefensief 123

Balkenendes onmacht in de strijd tegen de individualisering

Jan Rood

Nederland na het nee: verandering of continuïteit? 133

Shervin Nekuee en Bart Top

Nederlander worden: het examen voor nieuwkomers als oefening in spijtwraak 148

Heleen Mees

Van vrouwen en gezinnen 157

Bart Nooteboom

Innovatie: beter dan Balkenende 173

Paul Rusman

De kabinetten-Balkenende op interventiemissie 187

Simon B. Kool

Vier jaar Balkenende in beeld 210

Personalia 241

Personenregister 245

Eigen verantwoordelijkheid maakt al te lichte gemeenschappen

Menno Hurenkamp en Monique Kremer

In 2001 schreef toenmalig Tweede Kamerlid Jan Peter Balkenende vanuit de oppositiebanken een kritiek op de paarse kabinetten. Met een achteraf gezien scherp gevoel voor de tijdgeest constateerde hij dat de agenda van deze liberale regeringen steeds meer uit de pas liep met ‘de agenda van de samenleving’.¹ Het vernieuwde CDA had een beter aansluitend verhaal, meende hij. Hij beschreef de heroriëntatie van de christen-democraten in drie kernpunten, te weten het gemeenschapsdenken, het maatschappelijk initiatief en de morele dimensie van politiek. De nadruk in het nieuwe CDA-denken lag op ‘gespreide verantwoordelijkheid’. Een jaar later was Paars voorbij en was Balkenende minister-president geworden.

De nadruk op *gespreide* verantwoordelijkheid, het samenspel van overheid, markt en gezin, werd in snel tempo ingeruild voor het agenderen van *eigen* verantwoordelijkheid. De rol van de overheid bleef voortaan beperkt tot krimpen. Om de eerste troonrede van het tweede kabinet-Balkenende (2003) aan te halen: ‘Met het oog op de toekomst van ons allen acht de regering nu scherpe keuzes noodzakelijk. De regering beoogt daarmee eveneens een cultuuromslag tot stand te bren-

gen. De overheid dient ruimte te laten aan het initiatief van burgers en bedrijven. Daadwerkelijke verbeteringen zijn alleen mogelijk indien iedereen zijn verantwoordelijkheid neemt en meedoet in onze maatschappij. De overheid kan niet de oplossing voor alle vraagstukken bieden en behoort dat ook niet te doen. Zij moet juist de randvoorwaarden scheppen om problemen oplosbaar te maken. Daartoe dient zij minder regels te stellen en die regels beter te handhaven. Deze uitgangspunten staan in het beleid van de regering centraal.’²

In wat vermoedelijk zijn meest visionaire toespraak tot dusver is geweest, over de ‘participatiemaatschappij’, preciseerde Balkenende deze opvatting over burgers en hun organisaties die het samen moeten uitzoeken. De verzorgingsstaat is te zeer gericht geweest op het stimuleren van passiviteit en die maakt in een ‘netwerksamenleving’ van werknemers zonder voldoende kennis en vaardigheden een ‘kansloze groep’. ‘De netwerksamenleving van nu – met geëmancipeerde burgers en dynamische arbeidsrelaties – vraagt om meer vrijheid en verantwoordelijkheid voor bedrijven en werknemers. Solidariteit krijgt gestalte in kleinere collectieve verbanden.’³

In een paar jaar manifesteert zich zo een serieuze omslag in denken: Balkenende vervangt de verzorgingsstaat door de participatiemaatschappij en daarin is de overheid zo goed als uitgeschakeld. CDA-prominent Bert de Vries stelt (in een zeer kritisch boek) dat hier geen sprake is van herleving van de CDA-gedachte van soevereiniteit in eigen kring: 'Een van de vier oude kernbegrippen krijgt voortaan dus een vederlicht gewicht. We blijven solidariteit met een hoofdletter schrijven, maar als toetsingscriterium van overheidsbeleid ben je ermee aan het verkeerde adres. Dat is meer dan een nuanceverschil met de opvatting van de ministers Klompé en Veldkamp, die bij de indiening van de Algemene Bijstandswet in 1963 schreven: 'Het realiseren van sociale zekerheid in sociale rechtvaardigheid is gaan behoren tot de voornaamste overheidstaken en vormt een der kenmerken van de welvaartsstaat.'⁴

Eigen verantwoordelijkheid in de praktijk

Wij constateren dat de 'eigen verantwoordelijkheid' als kernachtig geformuleerde visie op de verzorgingsstaat tot dusver alleen een negatieve invulling heeft gekregen. Meer eigen verantwoordelijkheid (moeten) nemen is onder de kabinetten-Balkenende niet ontstegen aan de reeds bekende kritiek op het uit de hand gelopen rechtendiscours van burgers. Burgers zouden erg calculerend zijn en goed weten waar ze bij de overheid voordeeltjes moeten halen. Zo sloot het beleid in de nieuwe eeuw naadloos aan bij de kritiek die al twee decennia oud was.

In de jaren tachtig is deze geformuleerd door Amerikanen als Lawrence Mead en Charles Murray (hier bekend van o.a. *The Bell Curve*). Ook in eigen land werd, overigens terecht, gewezen op de negatieve consequenties van een passieve, onverschillige verzorgingsstaat door wetenschappers als Kees Schuyt, Hans Adriaansens, Anton Zijderveld en Godfried Engbersen.

Deze kritiek heeft in de jaren negentig geleid tot een strenger uitkeringsregime, een nadruk op plichten in plaats van rechten, een actievere arbeidsmarktpolitiek en een streven naar maatwerk. Maar hoewel Nederland in die jaren steeds beter scoorde ten aanzien van arbeidsdeelname en werkgelegenheid – zeker vergeleken met de meeste Europese landen – bleef dezelfde hervormingsmantra klinken. Terwijl er vooral winst is te boeken in verbetering van de uitvoeringspraktijk (zie bijvoorbeeld de uitgebreide screening van bijstandsgerechtigden in Amsterdam), werd er voortdurend nieuw en aangescherpt beleid geformuleerd. De vraag is of al deze aanscherpingen nodig waren, of beter gezegd, waar ze volgens de politieke besluitvormers voor dienden. Aan wat voor verantwoordelijkheidsverdeling droegen ze precies bij?

Neem bijvoorbeeld de overgang van de WAO naar de WIA (Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen). De oude arbeidsongeschiktheidswet moest koste wat kost vervangen worden, meende 'hervormer' en minister van Sociale Zaken Aart Jan de Geus. Uit de cijfers blijkt dat de instroom de afgelopen jaren al scherp

aan het dalen was. Zo deden volgens het Centraal Planbureau in 2003 nog bijna 20 000 vrouwen jonger dan dertig jaar een beroep op de WAO tegen 8500 in 2006. Het totaal aantal arbeidsongeschikten is in diezelfde periode gedaald van 785 600 tot 688 400. Het beleid om iedereen onder de vijftig opnieuw te keuren, dat ingezet was onder Paars, boekte al aanzienlijke resultaten.

Wat de nieuwe arbeidsongeschiktheidswet oplevert, staat nog te bezien. De WIA pakt in ieder geval (arbeidsongeschikte) individuen nog steviger aan. De mogelijkheden om voor een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheidsuitkering in aanmerking te komen zijn verdwenen, de voorwaarden om voor 100 procent afgekeurd te worden andermaal flink aangescherpt. Het is nog te vroeg om de resultaten van de WIA te evalueren, maar wat nu al blijkt, is dat de gedachte van een wettelijke inkomensgarantie in geval van arbeidsongeschiktheid is ingeruild voor een grotere individuele kwetsbaarheid, met soms buitengewoon schrijnende gevolgen; dat in sommige gevallen de strenge eisen een aansporende werking hebben om weer aan het werk te gaan; en dat op het gebied van de zogeheten reïntegratie er nog steeds erg veel misgaat. Het van overheidswege bieden van faciliteiten om ook risicodragende werknemers in dienst te nemen speelt een volkomen onderschikte rol.

De WIA is maar één voorbeeld dat van het politieke streven naar gespreide verantwoordelijkheid niet veel terechtgekomen is, maar van het neerleggen van meer

eigen verantwoordelijkheid bij het individu des te meer. Ander voorbeelden zijn de marktwerking in de kinderopvang, waarbij het aan werkgevers werd overgelaten om te bepalen of ze wel of niet zouden bijdragen aan de kosten; en de inburgeringscursussen waar migranten zelf de verantwoordelijkheid voor dragen terwijl er ondertussen aan stapels voorschriften voldaan moet worden.

Het beleid van de kabinetten-Balkenende past in de traditie van het hervormingsbeleid dat in de jaren tachtig is ingezet door Ruud Lubbers. Bezuinigingen op duur en niveau van uitkeringen zowel als beperking tot de toegang daartoe vormen er al lang de harde kern van. De kabinetten-Balkenende hebben een dergelijk beleid met veel fanfare afgekondigd, alsof we niet al jaren bezig zijn met het strakker aantrekken van de losbandige teugels. Eigen verantwoordelijkheid heeft onder Balkenende geen wervende kracht gekregen. Het ontnemt burgers zelfvertrouwen als ze achterdochtig benaderd worden als frauduleus of onwillig en niet als energieke burgers die hun schouders onder hun eigen leven willen zetten en ook nog graag willen bijdragen aan de samenleving als geheel. Eigen verantwoordelijkheid is de afgelopen jaren gepresenteerd als middel dat burgers zou bevrijden uit de kluisters van de overheid of ouderwetse instellingen. En bevrijden doet het. Maar het lijkt er eerder op dat het beleid burgers bevrijdt van elkaar, op meer afstand plaatst van hun eigen organisaties en van de overheid.

Van streven naar moderne onderlinge verbondenheid is bij de herziening van de verzorgingsstaat ondertussen weinig sprake, terwijl daar toch alle aanleiding voor is. Na 11 september 2001 en de 'zeggen wat je denkt'-euforie is de polarisatie tussen allochtonen en autochtonen toegenomen, zo blijkt uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Autochtone bewoners zijn de grote steden ontvlucht of hebben zich in de duurdere wijken teruggetrokken en mijden het contact met allochtone medeburgers, en zeker met opstandige Marokkaanse jongens. Veel allochtonen blijven op hun beurt bij elkaar hangen en klitten. Ook langs generatielijnen ontstaan breuken in onderlinge solidariteit. Jongeren zouden ervoor passen te betalen voor steeds duurder wordende voorzieningen voor ouderen. En ouderen denken weinig aan de jeugd die geen toekomst zou hebben: ze houden hun poot stijf en beroepen zich op verworven rechten. Veel Nederlanders zijn bang dat in de toekomst de solidariteit nog verder zal versralen en mensen steeds minder voor elkaar over zullen hebben. Ze betreuren dat. Hoe vaak is dat de afgelopen jaren al niet opgeschreven door verbaasde critici van de meest uiteenlopende soort? Alle recente onderzoeken naar voorkeuren voor sociaal beleid geven juist aan dat Nederlanders massaal, van rijk tot arm, hechten aan collectieve (en ruimhartige) regelingen en tijd voor relaties met vrienden, familie en anderen.⁵ Nederland verlangt naar gemeenschappen, maar het beleid trekt zich er weinig van aan.

Lichte en zware gemeenschappen

In CDA-kring is wel een poging gedaan een nieuwe visie te formuleren, maar vriend en vijand zijn het erover eens dat de uitvoering ver van alle goede bedoelingen vandaan is gebleven. Men zou kunnen zeggen dat de samenwerking met een liberale partij als de VVD gecombineerd met de ambitie de eigen waarden nieuw leven in te blazen de ideale omstandigheden bood om de gerezen spanningen tussen individu en gemeenschap op te lossen. De Amerikaanse filosoof Michael Walzer stelt terecht dat het gemeenschapsdenken of communitarisme alleen begrepen kan worden als een aanvulling op het liberalisme. Als zelfstandige theorie loopt het gemeenschapsdenken snel vast.⁶ Maar als kritiek op de onaangename kanten van het liberalisme kan het goed werk doen. Je kunt, stelt Walzer, met het communitarisme in de hand 'sociological sophistication' inbouwen in het liberale denken. Het gemeenschapsdenken is bijvoorbeeld veel gevoeliger dan het liberalisme voor het feit dat alleen klassieke emancipatie (School! School! School! Werk! Werk! Werk!) niet altijd genoeg is om mensen vooruit te helpen. Immers, structurele achterstanden kunnen te wijten zijn aan stigma's, die niet zomaar uitgewist kunnen worden door de emancipatie van individuen: daarvoor moeten ook groepen zich verheffen.

Van die verbeelding is de afgelopen jaren niet veel gebleken. Het debat over de verzorgingsstaat wordt in de aanloop van de eerste verkiezingen die een serieuze

beoordeling van de kabinetten-Balkenende zullen geven, gedomineerd door de kwestie hoe de financiële lasten van de opvoeding van jonge kinderen en de zorg voor oude mensen verdeeld moeten worden. Speelde daarbij halverwege de kabinetsperiode nog de opvatting mee van toenmalig minister van Economische Zaken Laurens Jan Brinkhorst dat Nederlanders harder zouden moeten gaan werken om in de toekomst de concurrentie met Azië aan te kunnen, aan 'het eind van de rit' is het debat over de verzorgingsstaat weer nagenoeg genationaliseerd. De arbeidsparticipatie moet omhoog om de lasten van de vergrijzing te kunnen dragen. We moeten langer werken, of meer. Bovendien moet er ook meer gezorgd worden, voor ouders en kinderen. De beheersing van problemen zet nog altijd de toon bij de discussie over de verzorgingsstaat. Er is overigens wel een poging tot een antwoord op deze kwesties gekomen met een duidelijke CDA-geurvlug en dat is de levensloopregeling. Wonderlijk genoeg voor deze gemeenschapspartij is dit vooralsnog een individuele spaarregeling. Minder verwonderlijk is dat de regeling bij burgers onbekend en/of impopulair is.

Onbeantwoord gebleven is de uitdrukkelijke behoefte aan gezamenlijke regelingen, aan het verbinden van mensen, niet alleen jongeren onderling maar ook jong en oud, en etnisch verschillende groepen. Welke sociale behoeften zijn er en wat voor middelen kunnen we verzinnen om daaraan tegemoet te komen? Welke

achterstanden vinden we onrechtvaardig en waar kunnen we die het best opvangen of voorkomen? Meer dan hameren op eigen verantwoordelijkheid is het daarbij van belang om na te denken over de verhouding tussen (oude en wellicht niet altijd even passende) instituties van de verzorgingsstaat en de gemeenschappen die daardoor ontstaan en in stand gehouden worden.

Laten we de politieke opdracht met betrekking tot de verzorgingsstaat daarom eens herformuleren: het gaat er in de verzorgingsstaat van de toekomst om lichte gemeenschappen te verzwaren en zware gemeenschappen te verlichten.⁷ Of zo men wil, het gaat erom ruimte te bieden aan 'positieve individualisering' en de ruimte van 'negatieve individualisering' te beperken. Lichte gemeenschappen zijn moderne verbanden waar burgers makkelijk in en uit kunnen stappen. Ze zijn goed voor geëmancipeerde mensen; ze bieden volop ruimte het eigen leven te lijden en staan open voor vernieuwing, maar ze beperken de onderlinge identifiëerbaarheid en empathie. Solidariteit lijdt onder lichte gemeenschappen. Zware gemeenschappen zijn traditionele verbanden waar je ongevraagd lid van wordt, veelal door geboorte. Zware gemeenschappen zijn goed voor kwetsbare mensen: ze bieden de kans te schuilen achter een vader, een dogma, een god of een paspoort, maar beperken wel de mogelijkheden tot insluiting, zelfontplooiing of vernieuwing. Emancipatie lijdt onder zware gemeenschappen.

We brengen deze tegenstelling op het toneel om op een andere manier naar vertrouwde processen te kunnen kijken. Mensen blijven altijd zoeken naar solidariteit. Maar omdat instituties, zoals arbeidstijdregelingen, nationale grenzen of families, minder vaste en vooral minder betekenisvolle vormen hebben dan vroeger en niet meer de vanzelfsprekende kaders vormen waarbinnen we het vraagstuk van solidariteit kunnen oplossen, moeten we zoeken naar nieuwe grondslagen of gemeenschapsvormen die solidariteit kunnen genereren.

Dat is een zoektocht die ook centraal staat in de benadering van Romke van der Veen in zijn recente *Nieuwe vormen van solidariteit*.⁸ De hervormingen van de verzorgingsstaat zijn volgens Van der Veen telkens gericht geweest op de effectiviteit, niet of veel te weinig op de legitimiteit van de verzorgingsstaat. Om die legitimiteit te herstellen moeten we volgens Van der Veen opnieuw kijken naar de 'collectiviteiten' waaromheen de verzorgingsstaat gebouwd is, niet alleen op nationaal niveau, maar juist ook op lagere niveaus (werk, lokaal) en hogere niveaus (Europa).

Kiezen wij een dergelijk perspectief, dan dienen twee vragen zich aan: welke banden knellen te veel en welke banden moeten aangehaald worden om zinvol solidariteit te organiseren? Anders geformuleerd: welke gemeenschappen moeten lichter, welke moeten zwaarder worden? In het antwoord daarop laten we ons niet leiden door een verlangen naar uitputtend-

heid, maar wel door de ambitie nog eens naar voren te brengen waar de verzorgingsstaat ook weer goed voor zou kunnen zijn: mensen bijeenbrengen in de maatschappij en mensen vooruitbrengen in het leven.

Van zwaar naar licht

Het verlichten van zware gemeenschappen betekent twee dingen. Het eerste is evident: het individu in staat stellen tot zelfontplooiing, mensen de kans geven hun eigen leven zinvol in te richten. Maar het betekent ook de zware gemeenschap die Nederland is, openbreken voor buitenstaanders.

Eerst het eerste doel. In Nederland heeft de verzorgingsstaat herhaaldelijk en succesvol zware gemeenschappen lichter helpen maken. Dat is gebeurd via de route van individualisering, met name van familieverhoudingen. De verbinding tussen generaties is bijvoorbeeld gedeeltelijk geanonimiseerd. Zowel de pensioenen als het zorgstelsel vormen een bijdrage aan de individualisering van ouderen. Kinderen betalen via de belasting natuurlijk wel mee aan de AOW en de zorg voor ouderen, maar er is geen persoonlijke verbinding. Dat is anders in België en Duitsland. Daar is dan ook de professionele ouderenzorg minder wijd verbreid.

Het zou een onverstandige beleidsrichting zijn de lichtere familiegemeenschappen nu weer te willen verzwaren en kinderen opnieuw persoonlijk verantwoordelijk te maken voor de zorg van ouderen. Dat willen de kinderen niet, en ook ouderen hechten inmiddels

aan hun zelfstandigheid. Natuurlijk zorgen ook in Nederland kinderen voor hun ouders – we noemen dat mantelzorg – maar dat is geen intensieve zorg zoals in Engeland of Spanje: het gaat meestal om beperkte taken en zeker geen halve werkweken. De kabinetten-Balkenende beoogen met de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (wmo) dat de zorgzame samenleving zich weer over ouderen ontfermt. Daarmee verliezen ouderen het bedongen recht om zelfstandig te zijn: ze worden opnieuw afhankelijk van de goedwillendheid van anderen.

De Nederlandse verzorgingsstaat draagt bovendien bij aan de mogelijkheid om uit een gezin te stappen. De bijstand heeft voor vrouwen betekend dat ze kunnen scheiden. De Bijstandswet is opnieuw van groot belang voor allochtone vrouwen. Deze functioneert als stok achter de deur om te zorgen dat allochtone mannen hun vrouw vrijlaten om te werken of te scholen. Sinds 1996 is de Bijstandswet immers (deels) geïndividualiseerd en heeft iedereen – mannen en vrouwen – de plicht en het recht om te werken en bijvoorbeeld de Nederlandse taal te leren. Ook vele andere sociale-zekerheidsregelingen zijn sinds kort – en overigens vaak onder druk van de Europese Unie – geïndividualiseerd. Het Nederlandse familiemodel als zware gemeenschap is de afgelopen decennia succesvol geopend en dat heeft bijgedragen aan de emancipatie van het individu.

Maar de emancipatie van vrouwen kan een tandje hoger. Met de nadruk op deeltijdarbeid en de beperk-

te, dure kinderopvang zijn Nederlandse vrouwen volstrekt afhankelijk van hun man om carrière te kunnen maken. Als hij niet te bewegen is om zijn 'zorgdag' op te nemen, kan zij moeilijk vier dagen in de week werken. Het combinatiemodel dat in de plaats van het kostwinnersmodel is gekomen, is gebaseerd op de ijdele hoop dat mannen gaan zorgen. Maar het is beter om de emancipatie van vrouwen niet in de handen van mannen te leggen. Meer kwalitatief goede kinderopvang maakt vrouwen onafhankelijker van hun man en verlicht een al te grote druk op de zware gemeenschap die gezin heet.

Van licht naar zwaar

De lichte gemeenschappen die zo ontstaan, de informele gemeenschappen rond scholen, opvang, werk of sport, de eet- en kookclubs, de wandelclubs, de buurtverenigingen: ze zijn goed voor individuele geëmancipeerde burgers. Maar wanneer verbanden té licht worden, kan de samenhang van de maatschappij als geheel verloren gaan. Wanneer de verbindingen met andere mensen te lichtig zijn, gaan identificatiemogelijkheden met de ander ontbreken en nemen inlevingsvermogen en empathie af. Mensen in te lichte gemeenschappen zullen minder aandrang hebben om bij te dragen aan de samenleving als geheel. Dit zal op termijn nadelig zijn voor de verzorgingsstaat. De sociale stabiliteit en het vertrouwen die het resultaat zijn van collectieve regelingen en organisaties, zijn bovendien

nodig voor economische vooruitgang. Naast de samenleving heeft ook het individu baat bij verbindingen. Mensen voelen zich beter – mentaal en fysiek – als ze zich verbonden voelen met anderen. Zelfontplooiing mag er dus niet – bedoeld of onbedoeld – toe leiden dat individuen helemaal los van elkaar worden getrokken.

De ironie achter de vermarkting van de zorgverzekering is hier vermeldenswaardig. Keuzevrijheid in de ziektekostenverzekeringen is gerealiseerd in 2005 door minister van Volksgezondheid Hans Hoogervorst. Het was voortaan aan burgers zelf om hun verzekeraar uit te kiezen. Die keuzevrijheid, de tucht van de markt, zou de verzekeraars en de zorgconsumenten disciplineren in respectievelijk hun premiestelling en hun doktersbezoek. In de praktijk echter bleek dat de mensen niet massaal toesloegen op de vrije markt: er gebeurde iets anders. Mensen volgden bij de keuze van hun nieuwe verzekering hun werkgever in plaats van hun eigen voorkeur.⁹ Er ontstonden nieuwe collectieven aan de onderhandelingstafels. Liever dan alleen te komen te staan, organiseerden burgers zich opnieuw, hoe tijdelijk misschien ook. Er is blijkbaar weer aanleiding om de werkplek als een bron van solidariteit (als een lichte gemeenschap) te zien.

Ook op andere plekken is verzwaring van de onderlinge banden nodig. Het stilzwijgen van de etnische polarisatie in Nederland lijkt de nieuwe multiculturele consensus te worden na de harde woorden van de afge-

lopen jaren. Maar dat zal niet veel aan de werkelijkheid veranderen. Allochtonen en autochtonen raken steeds meer in zichzelf gekeerd. Slechts 35 procent van de jonge Turken en 39 procent van de Marokkanen heeft een startkwalificatie tegen 78 procent van de autochtonen, aldus het Sociaal en Cultureel Planbureau. Ook is de werkloosheid van deze groepen – afhankelijk van de tellingen – drie of vier keer zo hoog als bij de autochtone bevolking. De segregatie in wonen, sociale contacten, het onderwijs is buitengewoon groot. Kinderen gaan gescheiden naar voorschool, kinderopvang, peuterspeelzaal en de rest van de schooltijd is het dan ook wel gedaan. De Nederlandse verzorgingsstaat blinkt uit in het vergroten in plaats van verkleinen van etnische tegenstellingen. De lichte gemeenschappen die een aanloop vormen tot de arbeidsmarkt, van voorschool tot hogeschool, moeten nodig verzwaard worden.

Dat is een tweezijdig proces.¹⁰ Van jonge allochtonen en migranten mag bijvoorbeeld verwacht worden dat ze zich scholen en zich niet alleen de Nederlandse taal machtig, maken maar zich ook aanpassen aan het Nederlandse werkethos. Daarbij zijn sociale vaardigheden net zo belangrijk als vakkennis. Maar deze verwachtingen moeten niet gepaard gaan met het huidige, verwijtende, beroep op eigen verantwoordelijkheid in negatieve zin. Verwachtingen kunnen ook ‘welkom’ betekenen en een uitnodiging zijn om te integreren. Dat betekent onderwijs en goede en langdurige moge-

lijkheden tot inburgering aanbieden, waarbij nieuwkomers in een reële, maatschappelijke context leren.

Tegengaan van segregatie vereist voorts ontmoetingsplaatsen. Willen allochtone en autochtone kinderen samen kunnen leren en spelen, dan zal bijvoorbeeld de scheidslijn tussen voorschoolse educatie en kinderopvang moeten worden opgeheven en de segregatie in het basisonderwijs actief moeten worden bestreden. Onder minister van Onderwijs Maria van der Hoeven is de segregatie in de (voor)school zelfs weggewuifd. Het is merkwaardig dat de school onder deze christen-democratische bewindsvrouw vooral gezien wordt als leerfabriek en nauwelijks als ontmoetingsplaats. Natuurlijk is het tegengaan van segregatie een lastige opgave, maar niet een onmogelijke, zeker niet in de middelgrote steden. Dan moet wel erkend worden dat niet alleen de vrije keuze van ouders maar ook het tegengaan van segregatie – en dus het verzwaren van de Nederlandse interetnische gemeenschap – een beleidsprincipe moet zijn. Met een sterkere gemeentelijke regie over onderwijs en volkshuisvesting kan op lange termijn gestreefd worden naar menging, niet alleen tussen allochtonen en autochtonen, maar ook tussen allochtonen onderling. Door het actief bevorderen van functionele ontmoetingen, bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt en in het onderwijs, waar mensen gelijke posities hebben en moeten samenwerken, kunnen nieuwe interetnische verbintenissen ontstaan.

Daarnaast is er aandacht in het beleid nodig voor wat autochtonen moeten doen. Van autochtonen mag verwacht worden dat ze ruimte maken voor nieuwkomers. Dit moet vooral goedschiks gebeuren, bijvoorbeeld door ouders te verleiden om hun kinderen naar zogenoemde zwarte scholen te brengen en door op deze scholen extra voorzieningen aan te bieden. Soms moet het kwaadschiks, via stringente toepassing van de anti-discriminatiewetgeving. Werkgevers zouden zich in ieder geval verplicht moeten voelen allochtonen aan te nemen. Dat geldt ook voor de overheid. Nu kunnen werkgevers voortdurend de bal terugkaatsen als ze aangesproken worden, want wat doet de overheid zelf? Is het niet tijd voor quota?

Cultuurveranderingen vinden alleen plaats als niet één enkele vrouw of één enkele Turk wordt binnengelaten. Een organisatie kan alleen veranderen als een nieuwe groep een substantieel deel, bijvoorbeeld twintig procent, van het personeelsbestand uitmaakt. Dat lukt in Nederland misschien wel aan de onderkant van organisaties, waar macht beperkt is, maar niet bij de hogere-middenklassebanen. Het Amerikaanse en Canadese model (*contract compliance*) verdient hier meer aandacht: opdrachten worden daar enkel verleend aan bedrijven die voldoen aan de eisen van de overheid ten aanzien van participatie van vrouwen en etnische minderheden. Alleen als de overheid zelf bijdraagt aan een nieuwe Nederlandse gemeenschap, kan ze eisen gaan stellen.

En nog eens van zwaar naar licht

De afgelopen jaren is door de kabinetten-Balkenende werk gemaakt van het sluiten van de grenzen, oftewel het verzwaren van de gemeenschap die Nederland heet. Migranten kregen zonder aanzien des persoons de indruk dat ze niet welkom waren. Men kan zijn oor te luisteren leggen op een laboratorium van een universiteit, in een directiekamer, 's ochtends bij een krantendistributiepoint of op een van de vele andere plaatsen waar mensen zonder Nederlands paspoort bijdragen aan onze economie, het verhaal is steevast gelijk: ze wilden me niet naar binnen laten.

Laten we niet te ideologisch zijn en werkgeversvoorzitter Bernard Wientjes volgen in zijn filipicca - 'Ban het provincialisme uit!' – tegen de draaiende wind in Nederland. 'Jeugdwerkloosheid (met een onevenredig hoog aantal allochtonen) en onderwijs zijn onder mijn leden de grootste "sociale kwesties" van deze tijd, onmiddellijk gevolgd door intolerantie, spanningen tussen allochtonen en autochtonen en gebrekkige integratie. Ondernemers beseffen dat een intolerante houding tegenover nieuwkomers blijvend schade berokkent aan onze internationaal georiënteerde economie.'¹¹

De verzorgingsstaat is op het verlichten van de zware gemeenschap Nederland nog nauwelijks ingericht, integendeel. We voeren hooguit het debat in termen als: 'Hoe meer migratie, hoe minder verzorgingsstaat, kijk maar naar Amerika'. Daar doet de Partij van de Arbeid overigens graag aan mee. Om de verzorgingsstaat te be-

houden moet de deur dicht. Maar we kunnen beter nadenken over een verzorgingsstaat die is ingesteld op economische globalisering. Het is bijvoorbeeld logisch dat buitenlandse werknemers belasting betalen, en zo meebetalen aan de zaken waar zij ook gebruik van maken, zoals goed onderwijs, goede gezondheidszorg en goede wegen. Maar dat gaat niet op voor premies voor pensioenen, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Met het oog op het naar elkaar toe groeien van Europese verzorgingsstaten is het zelfs de vraag of *verzekeringen* niet beter op Europees niveau georganiseerd zouden kunnen worden. Tegelijkertijd zouden *voorzieningen* – die betaald worden uit (nationale en gemeentelijke) belastingen – meer op lokaal niveau uitgevoerd kunnen worden. Denk aan onderwijs, kinderopvang en ouderenzorg, een beweging die overigens met de wmo al in gang is gezet. We moeten daarbij wel mededogen tonen met illegalen die niet tot de zware nationale gemeenschap horen en nu steeds vaker uitgesloten worden van zorg. Eigen verantwoordelijkheid staat hier gelijk aan hardvochtigheid.

De moraal van ons verhaal over de verzorgingsstaat is dat eigen verantwoordelijkheid geen inspirerend antwoord is op de problemen van de moderne tijd. De vraag waar de verzorgingsstaat voor staat, is hoe het verlangen naar en de noodzaak tot gemeenschap samen kunnen gaan met het belang van individuele zelfontplooiing. Oftewel: hoe de verstikkende zware gemeenschappen te verlichten en de ondraaglijk lichte te verdichten.

NOTEN

- 1 J. P. Balkende, 'Groen over paars. Over de heroriëntatie van het CDA', in: F. Becker e.a. (red.), *Zeven jaar paars. Het tweëntwintigste jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam 2001, p. 229-257.
- 2 Troonrede 2003, <http://www.minaz.nl/regeringsbeleid/troonrede/index.html>
- 3 Toespraak van Minister-President Balkenende op de Bilderbergconferentie van 22 januari 2005, <http://www.minaz.nl/data/1106387131.doc>.
- 4 B. de Vries, *Overmoed en onbehagen. Het hervormingskabinet-Balkenende II*, Amsterdam 2005, p. 22.
- 5 Denk aan het zogenoemde 21-minutenonderzoek van McKinsey en *NRC Handelsblad* van begin 2005 en de verschillende onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau, waaronder *De sociale staat van Nederland* (Den Haag 2005).
- 6 M. Walzer, *Politics and Passion. Toward a more egalitarian liberalism*, New Haven 2004. Vlg. daarin 'The communitarian critique', p. 142-147: Als mensen tegenwoordig inderdaad allemaal versnipperde, autonome en eenzame individuen zijn, wat gemeenschapsdenkers de ene helft van de tijd stellen, dan kun je ze inderdaad beter alleen en hooguit via de wet samenbrengen (zoals het liberalisme doet), want anders zou het onheil echt niet te overzien zijn. Als ze eigenlijk nu ook nog altijd in groepen leven, zoals ze altijd al deden, wat gemeenschapsdenkers de andere helft van de tijd beweren, en de analyse van een wereld van vrije individuen de plank dus volledig mis slaat, dan zou het liberalisme alleen maar retoriek zijn, en dan zou het gemeenschapsdenken moeten kunnen verklaren waar toch het enorme vertrouwen in die retoriek vandaan komt. Wat het niet kan.
- 7 Voor de herkomst van het begrip lichte gemeenschappen zie: J.W. Duyvendak en M. Hurenkamp, *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, Amsterdam 2004. Voor de discussie over de verzorgingsstaat zie ook: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*, Amsterdam 2006.
- 8 R. van der Veen, *Nieuwe vormen van solidariteit. Sociaal-democratische beginselen en de verzorgingsstaat*, Amsterdam 2005.
- 9 Zie ook: M. Hurenkamp en M. Kremer (red.), *Vrijheid Verplicht. Keuzevrijheid in zorg en welzijn*, Amsterdam 2005.
- 10 Zie over verbinden verder het in noot 7 genoemde rapport van de WRR.
- 11 *NRC Handelsblad*, 23 januari 2006.